

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده : علوم انسانی

رساله دکتری رشته: تاریخ گرایش: اسلام

عنوان رساله:

تعامل دیوانیان و نظامیان در دوره خلافت فاطمیان و تأثیر آن بر تحولات سیاسی مصر

نام دانشجو:

منصور حیدری

استاد راهنما:

دکتر شهرام یوسفی فر

اسفند ۱۳۹۱

دانشکده : علوم انسانی

رساله دکتری رشته: تاریخ گرایش: اسلام

عنوان رساله:

تعامل دیوانیان ونظامیان در دوره خلافت فاطمیان وتأثیر آن بر تحولات سیاسی مصر

نام دانشجو:

منصور حیدری

استاد راهنما:

دکتر شهرام یوسفی فر

استاد مشاور(اول):

دکتر صادق آینه وند

استاد مشاور(دوم):

دکتر سید هاشم آقاجری

اسفند ۱۳۹۱

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

دکتر محمد مینان

بدینوسیله گواهی می شود آقای منصور حیدری در تاریخ ۱۸ از رساله دکتری واحدی خود با عنوان: تعامل دیوانیان و نظامیان در دوره خلافت فاطمی و تأثیر آن بر تحولات سیاسی مصر دفاع کرده است. اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تأیید می نمایند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	دکتر شهرام یوسفی فر	۱- استاد راهنما
	استاد	دکتر صادق آینه وند	۲- استاد مشاور (اول)
	استادیار	دکتر سید هاشم آقاجری	۳- استاد مشاور (دوم)
	استاد یار	دکتر مهدی گلجان	۴- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	دکتر محمد امیر شیخ نوری	۵- استاد ناظر (داخلی)
	دانشیار	دکتر سید ابوالفضل رضوی	۶- استاد ناظر (خارجی)
	استادیار	دکتر محمد تقی امامی خوبی	۷- استاد ناظر (خارجی)
	استاد یار	دکتر مهدی گلجان	۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب منصور حیدری دانشجوی رشته تاریخ اسلام ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۷ مقطع دکتری دانشکده علوم انسانی متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:

تاریخ: ۹۱/۱۲/۲

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ اسلام است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر شهرام یوسفی فر ، مشاوره جناب آقای دکتر صادق آیینی و مشاوره جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

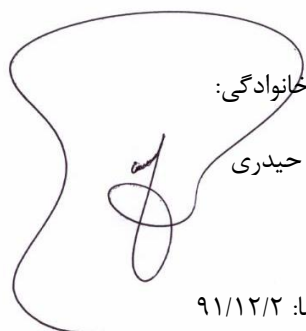
ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب منصور حیدری دانشجوی رشته تاریخ اسلام مقطع دکتری

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی:
منصور حیدری

تاریخ و امضا: ۹۱/۱۲/۲

تقدیم به همسر مهربان و مادر فداکارم و
فرزندانم و تمام معلمان و اساتیدی که در محضرشان
افتخار شاگردی داشته‌ام.

تقدیر و تشکر

سپاسگزار دریای بیکران الطاف خدای قادر بی همتایم که به بنده کوچک خویش ، همت عنایت فرمود تادر سایه محبت اساتیدی گرانقدر قرار گیرد.

ازجناب آقای دکتر شهرام یوسفی فر سپاس فراوان دارم که صادقانه وعالمانه راهنمایی حقیر را برعهده گرفتند وبا نظرات صائب خود در بسیاری موارد راهگشای ام در انجام رساله حاضر بودند.

از جناب آقای دکتر صادق آیینه وند و جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری که مشاوره رساله حاضر را بر عهده داشتند نیز تشکر و سپاس فراوان دارم.

در پایان بر خود فرض می دانم که از سرکار خانم دکتر جان احمدی که در ابتدای کار رساله حاضرراهنمایم بودندو دوست عزیزم جناب آقای دکتر محمد صفایی و آقای یعقوبی که زحمت ویراستاری وتایپ رساله حاضر راکشیدند نیز تشکر و سپاس فراوان داشته باشم.

چکیده :

موقعیت عالی جغرافیایی و اهمیت تمدنی مصر در میان حکومت های اسلامی وهم چنین استقرار خلافت شیعی فاطمی در آن قلمرو، می تواند جاذبه های تحقیقاتی گسترده ای را فراهم آورد زیرا خلافت فاطمیان حدود دویست و نه سال از دویست و هفتاد سال عمر خود را در مصر سپری کرد. خلافت فاطمیان (۲۹۷-۵۶۷ هـ.ق) که به عنوان حکومت رقیب خلافت عباسی (۱۳۲-۶۵۶ هـ.ق) در شمال آفریقا بر پا شد. از ویژگی های سیاسی و اداری و نظامی ویژه ای برخوردار بود. اما در دوران دعوت پنهانی اسماعیلیه با شبکه دعاه و پیروان پراکنده اما سازمان یافته آنان در سال ۲۹۷ هـ.ق توانستند خلافت فاطمی را پایه گذاری نمایند و قدرت سیاسی و نظامی رابه صورت رسمی بدست آورند. در این راستا تحولی گسترده در مقام و موقعیت امام اسماعیلی و حلقه های پیرامون وی از شرایط غیر رسمی به شرایط رسمی صورت گرفت که در طی آن سازمان یابی قدرت و باز تعریف عناصر جامعه اسماعیلی در قالب نهادهای اداری و نظامی و سیاسی مرسوم زمانه بود. ساخت دیوانی و نظامی تحت تأثیر آموزه های سیاسی و اجتماعی اسماعیلی و اقتضائات برپایی خلافت شیعی بود که یکی از درخشان ترین تمدن های اسلامی را به نام خود ثبت کرد اما با وصف درخشش، آنها نتوانستند بیش از دو قرن در مصر بمانند که مهم ترین علل آن را باید در ساختار دیوانی و نظامی آنها و تعامل دیوانیان و نظامیان و عوامل مؤثر بر آن و تأثیر تعامل آنها بر تحولات سیاسی مصر جستجو کرد.

این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی به بررسی رویکرد سیاسی خلافت فاطمیان و نیز تأثیر عواملی نظیر مذهب اسماعیلی ، اقتدار و قدرت امام از منظر افراد نظامی و دیوانی و ملاحظات فردی و شخصی وهم چنین تأثیر آنها بر تحولات سیاسی مصر در عصر اول و دوم خلافت فاطمی پرداخته است. بر اساس پژوهش انجام گرفته می توان گفت که در دوره اول با توجه به اقتدار و کارآمدی خلفای فاطمی ، جامعه مصر نیز با آنها هم گام بوده و مطیع دستورات خلفای فاطمی بوده اند و اطاعت جامعه از خلفا نیز در تعامل و سازگاری در میان دیوانیان و نظامیان تا حدودی مؤثر بوده است، اما در دوره دوم خلافت فاطمی گرفتار بحران در مبانی مشروعیت، منفعت طلبی های شخصی و نظامی گرایی مملو از تضاد و رقابت و ستیز میان عناصر دیوانی و نظامی بود که نتیجه آن در تحولات سیاسی مصر، فروپاشی حکومت فاطمی مصر بود.

کلمات کلیدی: خلافت فاطمی - تعامل - دیوانسالاری - نظامی گری - وزارت

فصل اول: کلیات تحقیق

۲ کلیات ۱-۱-۱
۲ مقدمه ۱-۱-۱-۱
۴ بیان مسئله ۲-۱-۱
۵ سوالات و فرضیات ۳-۱-۱
۵ تعریف مفاهیم ۴-۱-۱
۸ اهداف تحقیق ۵-۱-۱
۹ پیشینه تحقیق ۶-۱-۱
۱۱ اهمیت و ضرورت تحقیق ۷-۱-۱
۱۲ روش تحقیق ۸-۱-۱
۱۳ چارچوب نظری تحقیق ۹-۱-۱
۱۵ معرفی و نقد منابع ۲-۱
۱۶ تواریخ اختصاصی ۱-۲-۱
۳۱ تواریخ عمومی ۲-۲-۱

فصل دوم: ساختار سیاسی مصر در دوره فاطمیان

۳۷ ۱-۲- مصر از فتوح اسلامی تا تأسیس خلافت فاطمی
۴۲ ۲-۲- مصر در دوره خلافت فاطمیان
۷۱ ۳-۲- آموزه های سیاسی - اعتقادی فاطمیان
۷۲ ۱-۳-۲- امامت اسماعیلی

۲-۳-۲- مشروعیت سیاسی ۷۵

فصل سوم: سازمان دیوان

۱-۳-۱- سازمان وزارت ۸۱

۳-۱-۱- وظایف و اختیارات وزیر ۸۴

۳-۱-۲- انتخاب وزیر ۸۸

۳-۱-۳- آداب وزارت ۹۱

۳-۲- ساختار دیوان ها ۹۴

۳-۲-۱- دیوان های انتظامی ۹۶

۳-۲-۲- دیوان های نظامی ۱۰۲

۳-۲-۳- دیوان های مالی ۱۰۶

فصل چهارم: سازمان سپاه

۴-۱- عوامل تأثیر گزار بر ساختار نظامی ۱۱۱

۴-۲- ویژگی های سپاه ۱۱۳

۴-۳- کارکرد سپاه ۱۱۷

۴-۴- ساختار سپاه ۱۱۹

۴-۴-۱- رسته های اصلی رزمی ۱۱۹

۴-۴-۲- رسته های تدارکاتی ۱۲۴

۴-۴-۳- نیروی دریایی ۱۲۸

فصل پنجم: تعامل دیوانیان و نظامیان در دوره اول (۳۵۸-۴۵۰ هـ.ق)

- ۱-۵- دوره هم‌گرایی دیوانیان و نظامیان ۱۳۲
- ۲-۵- عوامل مؤثر بر هم‌گرایی دیوانیان و نظامیان ۱۳۷
- ۱-۲-۵- مذهب اسماعیلی ۱۳۸
- ۲-۲-۵- اقتدار و قدرت امام فاطمی ۱۴۲
- ۳-۲-۵- زمینه هم‌گرایی دیوانیان با نظامیان در دوره اول ۱۴۶

فصل ششم: تعامل دیوانیان و نظامیان در دوره دوم (۴۵۰-۵۶۷ هـ.ق)

- ۱-۶- دوره واگرایی دیوانیان و نظامیان ۱۵۰
- ۲-۶- عوامل مؤثر بر واگرایی دیوانیان و نظامیان در دوره دوم ۱۶۲
- ۱-۲-۶- بحران در مبانی مشروعیت ۱۶۳
- ۲-۲-۶- زمینه واگرایی نظامیان با دیوانیان ۱۶۸
- نتیجه‌گیری ۱۷۱
- فهرست منابع ۱۷۳
- فهرست مطالعات ۱۸۱
- منابع لاتین ۱۸۷
- پیوست‌ها ۱۸۸

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱- کلیات

۱-۱-۱- مقدمه:

خلافت فاطمیان در گستره ی شرق مغرب اسلامی طلوع کرد و در مصر پا گرفت و پس از دوپست و هفتاد سال در همان سرزمین غروب کرد. خلافت فاطمیان یکی از درخشان ترین دوران های تمدن اسلامی را به نام خود ثبت کرده است و علل درخشش اولیه ی آنها را باید در ویژگی های مذهب اسماعیلی و جایگاه امام اسماعیلی و هم چنین ساخت و کارکرد سازمان دیوانی و نظامی شان جستجو کرد. فاطمیان پس از فتح مصر (۳۵۸هـ.ق) و تثبیت اوضاع توانستند دیوان سالاری منحصر و ممتازی بر پا کنند. زیرا با ورود خلیفه ی فاطمی، المعز (۳۴۱-۳۶۵ هـ.ق) به مصر، نقش سیاسی امرای نظامی کاهش یافت و دیوانیان جایگاه والاتری در اداره امور حکومت تازه تأسیس بدست آوردند.

در خلافت فاطمی تا قبل از قدرت گیری بدر جمالی (۴۶۷-۴۸۷ هـ.ق)، امور حکومت فاطمی مستقیماً زیر نظر خلیفه اداره می شد. وزیر امور اداری را بر عهده داشت، قاضی القضاات نیز از جانب خلیفه ی فاطمی تعیین می شد و مسلط بر امور دینی و حقوقی بود و داعی الدعات نیز رسالت عالی امور تبلیغ را به عهده داشت. این شیوه تا پایان نیمه ی اول عصر فاطمی (نیمه ی قرن پنجم هـ.ق) به پایان رسید و به نام عصر "وزارت تنفیذ" مشهور است. وزیران دوره تنفیذ، اهل قلم بودند. در این دوره دو گروه دیوانیان و نظامیان، چون خادمان خلیفه فاطمی، تنها در برابر او مسئول بودند. اما در دوره ی دوم وزیران قدرت بیشتری به دست آورده و بر سپاه سلطه یافتند و دوره وزارت تفویض فرا رسید. به وزراء عصر تفویض "اصحاب السیف" نیز گفته اند. این دوره با شدت گرفتن بحران های درونی خلافت و نزاع میان ترکان و مغربی ها آغاز شد. تا این که المستنصر از بدر جمالی، امیر عکا، برای آمدن به قاهره دعوت کرد و او نیز این دعوت را پذیرفت (۴۶۷ هـ.ق). وی اولین امیر ارتش بود که مقام وزارت را عهده دار شد و لقب امیرالجیوش یافت.

در دوره امیر الجیوش ها آنان نظارت بر دیوان ها را بر عهده داشتند. در تعیین رؤسای دیوان ها اعمال نظر کرده ، قاضیان و داعیان را انتخاب می کردند. در این دوره میزان اطاعت، عوامل دیوانی و نظامی از خلفای فاطمی کاهش یافت و حتی امیر الجیوش ها در انتخاب خلفای فاطمی نقش ایفا نموده و آنان را دست نشانده خود کردند. سپاه فاطمی نیز ، که به هنگام فتح مصر از سپاهیان رومی و اسلاو، بربر و اعراب تشکیل می شد به تدریج پذیرای عناصر ترک و دیلم شد و از نظارت خلیفه خارج گردید. در اواخر دوران امیرالجیوش ها، نزاع و خصومت بین خود آن ها نیز شدت گرفت. در نتیجه زمانی که شاور بن مجیر سعدیه وزرات رسید (۵۵۸ هـ.ق) ، بعد از نه ماه ، ضرغام بن عامر لخمی بر او غلبه کرد و از نورالدین محمود زنگی ، حکمران دمشق کمک خواست و این امر مقدمه ای برای سقوط حکومت فاطمی در سال های بعد شد. بر اساس مطالب مذکور این چنین به نظر می رسد که تحولات مذکور ناشی از ساخت سیاسی- مذهبی فاطمیان و همچنین کارکرد دو گروه دیوانی و نظامی می باشد.

پژوهشگر با انجام این پژوهش که شامل شش فصل است در نظر دارد که تحولات مذکور را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

فصل اول که با عنوان کلیات و معرفی و نقد منابع و مطالعات است مشتمل بر مقدمه ، بیان مسئله، سؤالات و فرضیه ها، تعریف مفاهیم، پیشینه و اهمیت و ضرورت تحقیق، روش انجام و ادبیات تحقیق و معرفی و نقد منابع و مطالعات است.

فصل دوم با عنوان ساختار سیاسی مصر در دوره فاطمیان، مروری مختصر بر اوضاع مصر از زمان ورود اسلام تا پایان دوره فاطمی دارد و هم چنین به بررسی آموزه های سیاسی _ اعتقادی خلافت فاطمیان پرداخته است.

فصل سوم با عنوان دیوانسالاری فاطمیان، به بررسی وزارت و جایگاه و وظایف و اختیارات آن و هم چنین شرایط وزرا و اوضاع دیوان ها در دوره فاطمی پرداخته است.

فصل چهارم با عنوان ساختار نظامی فاطمیان، به بررسی ساختار نظامیان و وظایف آن‌ها و هویت و دسته‌ها و کارکرد آن‌ها پرداخته است.

فصل پنجم به بررسی و تحلیل چگونگی تعامل دیوانیان و نظامیان و عوامل مؤثر بر آن در دوره اول فاطمی پرداخته است.

فصل ششم به بررسی و تحلیل چگونگی تعامل دیوانیان و نظامیان و عوامل مؤثر بر آن در دوره دوم فاطمی پرداخته است.

براساس مطالب مذکور در فصول فوق‌الذکر می‌توان گفت که تعامل دیوانیان و نظامیان در تحولات سیاسی مصر نقش عمده‌ای ایفا کرده است.

۱-۱-۲- بیان مسئله:

دولت فاطمیان در گستره‌ی شرق مغرب اسلامی طلوع کرده در مشرق همسایگی آن، یعنی در مصر پا گرفت و پس از دویست و هفتاد سال در همان سرزمین غروب کرد. خلافت فاطمیان در مصر یکی از درخشان‌ترین دوران‌های تمدن اسلامی را به نام خود ثبت کرده است. اما با وصف درخشش، فاطمیان نتوانستند بیش از دو قرن در مصر بمانند که به نظر می‌رسد علل درخشش اولیه‌ی وافول ثانویه آنها را باید در سازمان دیوانی و نظامی شان جستجو کرد. زیرا دیوان سالاری مبتنی بر میراث حکومت‌های گذشته و آموزه‌های اعتقادی شیعی اسماعیلی بود. بررسی و مطالعه‌ی تاریخ فاطمیان بیانگر این است که اوج و سقوط حکومت فاطمی و تحولات سیاسی مصر در این دوره به عنوان متغیر تابع، در شیوه‌ی تعامل دیوانیان و نظامیان به عنوان متغیر مستقل نهفته است. این پژوهش ضمن توصیف و تحلیل متغیرهای تابع و مستقل یعنی اوضاع سیاسی فاطمیان و ساختار دیوانی و نظامی و همچنین چگونگی تعامل این دو گروه با همدیگر در تلاش است که عوامل مؤثر بر این تعامل را مشخص کرده و تأثیرات این تعامل را در تحولات سیاسی مصر در دوره‌ی فاطمی مورد مطالعه و بررسی و تحلیل قرار دهد.

۱-۱-۳- سؤالات و فرضیات تحقیق:

سؤالات

- ۱- ساخت اعتقادی - سیاسی خلافت فاطمی چگونه در تعامل دیوانیان و نظامیان مؤثر بوده است؟
- ۲- تعامل دیوانیان و نظامیان در دوره ی فاطمی چه تأثیری بر تحولات سیاسی مصدرآن دوره داشت؟

فرضیات

- ۱- با عنایت به این که ساخت اعتقادی - سیاسی فاطمیان علاوه بر میراث حکومت های گذشته مبتنی بر مذهب اسماعیلی، مشروعیت سیاسی و منافع شخصی بود و خلیفه فاطمی در رأس امور خلافت قرار داشت و دو گروه دیوانی و نظامی نیز تابع او بودند. بنابراین تعامل دو گروه مذکور نیز متأثر از مذهب اسماعیلی، مشروعیت سیاسی و منافع شخصی بود.
- ۲- تحولات سیاسی عصر فاطمیان متأثر از تعامل میان دیوانیان و نظامیان ، در دوره اول به اوج و اقتدار و در دوره ی دوم به رکود و انحطاط فاطمیان منجر شد.

۱-۱-۴- تعریف مفاهیم:

۱- تعامل:

واژه «تعامل» در لغت به معنی " با یک دیگر داد و ستد کردن " است (دهخدا، ج ۱۵، ص ۷۵۳). گروهی آن را دوستی و روابط صلح آمیز معنی کرده اند و گروهی آن را دشمنی و تضاد دانسته اند. و گروهی مجموع دو تعریف مذکور را در معنای تعامل به کار برده اند. گروه اخیر تعامل را "مجموعه ای

از روابط دوستی و دشمنی" می دانند(رابینز، ج ۲، ۱۳۸۸ش، ص ۲۶۸) و آن چه که نیز در این پژوهش مدنظر است همان معنای اخیر است. زیرا مراد از واژه «تعامل» در این پژوهش بررسی تعاون و همکاری و رقابت و ستیز میان دیوانیان و نظامیان می باشد.

۲- دیوانیان:

واژه «دیوان» برگرفته از دوان، هم ریشه «دبیر» به معنی نویسنده و محل گردآوری دفاتر و هم چنین دیوان را کلمه پهلوی و به معنی اداره ذکر کرده اند که با این تعبیر در دوره ساسانیان در ادارات نظم و ترتیب مناسبی حکم فرما بود. اعراب دیوان را از ایرانیان گرفته اند که به عنوان فهرست مداخل و مخارج دوران عمر به کار می رفته است(حتی، ۱۳۸۰ش، صص ۲۲۱-۲۲۲)، می توان گفت که در گذشته دیوان به معنی اداره، دفترخانه، دفتر محاسبه، دفتر حساب، دفتر عمومی برای ثبت مداخل و مخارج، خزانه داری، به کار می رفته است. ومنظور از واژه دیوانی، منسوب به دیوان، افراد و تشکیلات منسوب به دیوان است که در این پژوهش معانی مذکور مد نظر است.

۳- نظامیان:

به مجموعه نیروهایی گفته می شود که به منظور دفاع از مرزها و قلمرو کشور و یا سرزمینی تشکیل شده و در خدمت اهداف سیاسی و اقتصادی و دیگر منافع آن سرزمین می باشند(موسوی، ۱۳۸۳ ش، ص ۱۶). افلاطون نظامیان را کسانی می داند که در فنون جنگی با تجربه باشند. تا قرن چهارم ق.م. طبقه خاصی به نام سپاهی در یونان وجود نداشت، بلکه در وقت ضرورت شهروندان لباس نبرد می پوشیدند و به کارزار می رفتند ولی در قرن چهارم ق.م. طبقه ای از سپاهیان حرفه ای پدید آمد و افلاطون معتقد بود که این طبقه علاوه بر وظایف سپاهی، کار کشورداری را نیز بر عهده گیرند(طاهری، ۱۳۷۹ ش، ص ۳۷).

در حکومت اسلامی نیز در ابتدا همه مسلمانان جز نظامیان محسوب می شدند زیرا در مواقع ضرورت واجب بود که همه به کارزار روند، اما بعد از گسترش و توسعه حکومت اسلامی و نیاز جامعه به

تخصص های دیگر، افرادی که مهارت نظامی داشتند، جزء دسته نظامیان محسوب می شدند. در خلافت اسلامی نظامیان شاخه ای از نظام دیوانی به مفهوم گسترده آن بودند. در این پژوهش نیز همین معنا مد نظر است.

۴- مشروعیت سیاسی:

برای واژه مشروعیت در باب سیاست و حکومت تعاریف و معانی فراوانی ذکر کرده اند از جمله: اعتدال یا عدالت، قانونی بودن، حق حاکمیت داشتن و کارآمدی .

مشروعیت به این معنی است که در تأیید ادعای یک نظم سیاسی درمورد این که به عنوان نظمی درست و منصفانه مورد شناسایی واقع شده استدلال های خوبی وجود داشته باشد (حائری، ۱۳۸۳، ص ۵۶).

امامی توان گفت مشروعیت توجیهی از حاکمیت است، یعنی توجیهی از حق فرمان دادن و اطاعت کردن. حکومت هنگامی مشروعیت پیدا می کند که فرمان و اطاعتش توأم با حق و حقانیت تلقی شود. مشروعیت پاسخی به این پرسش است که به چه دلیل عده ای از انسان ها حق فرمانروایی دارند و دیگران وظیفه اطاعت به عبارت دیگر حق حکومت برای حاکمان و قبول آن از سوی مردم همان مشروعیت است که به ثبات سیاسی یک جامعه منتهی می شود (مسعود نیا، مرادی، محمدی فر، ۱۳۸۸، ص ۲۰۳).

مشروع بودن یک حکومت یعنی این که آن حکومت مبین اراده عمومی است و توانایی ایجاد و حفظ این اعتقاد را دارد که نهاد های سیاسی موجود مناسب ترین نهاد ها برای جامعه هستند. مشروعیت، باور بدین امر است که اقتدار حاکم بر هر کشور مفروض، محقق است فرمان صادر کند و مردم مؤظفند به آن گردن نهند (زارع، ۱۳۷۹، ص ۱۶۳).

از دیدگاه وبر مشروعیت به لحاظ منابع آن از سه صورت محتمل قانونی، سنتی و کاریزمایی برخوردار است.

در این پژوهش منظور از مشروعیت سیاسی استدلال هایی است که حاکمیت اطاعت مردم را از خود بدان وسیله توجیه می کند .

۵- کاریزما:

واژه کاریزما(charisma) به خصوصیت ویژه شخصیتی یک فرد که به دلیل این ویژگی از افراد عادی جدا انگاشته می شود و به عنوان کسی که صاحب توانایی ها و خصوصیات فوق طبیعی، فوق انسانی و یا حداقل استثنایی باشد بکار می رود. این ویژگی ها به گونه ای هستند که برای افراد عادی قابل دسترسی نیستند(ماکس وبر، ۱۳۷۴، صص ۳۹۸-۴۰۲).

۱-۱-۵- اهداف تحقیق :

۱- تحلیل علل سازگاری و ناسازگاری اجزاء ساختار سیاسی خلافت فاطمیان تاریخ فاطمیان و شکل گیری زمینه های اوج و انحطاط سیاسی آن حکومت .

۲- استخراج الگوی همسازی و ناهمسازی دو گروه دیوانی و نظامی در درون حکومت شیعی فاطمی.

۱-۱-۶- پیشینه تحقیق :

اهمیت خلافت فاطمی در تاریخ اسلام ، وهم چنین هدف رهبران این فرقه جهت جلب توجه پیروان اسماعیلی در برخی از کشور ها نظیر انگلستان، هند، پاکستان، یمن، ایران و لبنان، باعث شده است که محققان و اندیشمندان برجسته ای به تحقیق و پژوهش در این زمینه بپردازند. در بررسی تحقیقاتی که در حوزه ی تاریخ فاطمیان شده، آثار مزبور رامی توان در دو دسته قرار داد.

۱- تحقیقات محققان عرب

عبد المنعم ماجد یکی از برجسته ترین مورخان و محققان عرب است که تألیفاتش از جمله «السجلات المستنصریه» (ماجد، ۱۹۵۴م) ، «ظهور الخلفه الفاطمیه و سقوطها فی المصر» (ماجد، ۱۹۹۴م)، «نظم الفاطمیین و رسومهم فی المصر» (ماجد، ۱۹۷۳م) ، از اهمیت برخوردار است. به ویژه کتاب «السجلات المستنصریه» که به خلیفه المستنصر بالله فاطمی منسوب است. نام کامل این کتاب «سجلات و توفیعات و کتب لمولانا الامام المستنصر بالله امیر المؤمنین صلوات الله علیه الی دعاه الیمن و غیرهم قدس الله ارواح جمیع المؤمنین» و مجموعه سجلات مذکور، شامل نامه های ارسالی خلیفه فاطمی برای داعی الدعوات صلیحی یمن است. هم چنین حاوی اطلاعات ارزشمندی در خصوص مراسمات مذهبی و هم چنین عناوین و القاب خلیفه و وزرا و رسوم مربوط به آن ها و دیگر کارگزاران فاطمی است (ماجد، سجل شماره ۲۴).

از دیگر محققان و مورخان برجسته عرب جمال الدین الشیال است که تألیفات او نیز کمک شایانی به این پژوهش کرده است. از جمله تألیفات او «تاریخ مصر الاسلامیه» (شیال، ۱۹۶۷م) ، و «مجموعه الوثائق الفاطمیه» (شیال، ۱۹۵۸ م) را می توان نام برد. کتاب سابق الذکر مجموعه ای است شامل بیست و سه سند که از اوراق رسمی فاطمیان بازمانده است که با همت محقق مذکور گرد آوری شده است.